

proved that participation of the general population in socio-innovative activity is a precondition for human development.

Key words: *socio-innovative activity, social entrepreneurship, civil society, social innovation.*

УДК 330.1:347.77/.78

СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНИХ УМОВ ФУНКЦІОНУВАННЯ СФЕРИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

О. М. Левковець, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

З позицій концепції національної економічної безпеки проаналізовано сучасні проблеми розвитку сфери інтелектуальної власності (ІВ). На прикладі патентної системи показано суперечності впливу системи прав ІВ на соціально-економічний розвиток країн і суспільства в цілому. Акцентовано, що ефективні умови розвитку сфери ІВ визначаються не тільки системою прав ІВ. Представлено напрями узгодження інтересів учасників ринку ІВ на сучасному етапі його розвитку.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, інституційні умови, трансформація, друга економічна революція, мотивація.*

Постановка проблеми. Головною рушійною силою економічного і соціального розвитку країн за сучасних умов стає інтелектуальний потенціал нації, основою добробуту — результати інтелектуальної діяльності та засновані на них інновації, причому найціннішими з них є ті, що втілені у форму, яка охороняється законами у сфері інтелектуальної власності (ІВ). Права ІВ стали важливим інструментом глобальної конкуренції корпорацій, держав та їх союзів за доступ до інноваційних ресурсів і ринків високотехнологічної продукції. Практично всі великі компанії у розвинених країнах намагаються перевести активи у сферу ІВ (наприклад, IntelCorp у 2012 р. заявила про намір довести частку інтелектуальної власності до 65 % активів). Інновації перетворилися на систему перерозподілу багатств у світі, *інтелектуальна власність* — на один із найважливіших ресурсів розвитку. Отже, постає завдання

дослідити інституційні умови залучення та ефективного використання країнами цього ресурсу. Наявність потужної системи охорони та захисту прав ІВ донедавна визнавалася першочерговою серед таких умов, утім низка негативних тенденцій розвитку сфери ІВ актуалізувала наукові пошуки щодо їх причин та шляхів подолання, дискутуються питання відносно ефективності існуючої системи прав ІВ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науковій літературі означена проблематика представлена поки що недостатньо, здебільшого мають місце посилання на зарубіжні джерела та статистику. Увага приділяється в основному позитивним наслідкам дії системи захисту прав ІВ (В. Базилевич та В. Ільїн, Л. Федулова, О. Манжура). Виділимо роботи А. Андрощука, І. Єгорова, В. Чехуна (безпека ІВ, проблеми розвитку патентної системи у світовій економіці). Суперечності сучасних суспільних трансформацій та традиційних інструментів захисту ІВ розглядаються в роботах російських учених О. Бузгаліна, О. Колганова. Залишається невирішеним завдання систематизації вад сучасної системи охорони і захисту прав ІВ у контексті впливу на суспільний розвиток, триває пошук шляхів усунення її недоліків.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування необхідності та напрямів трансформації інституційних умов функціонування сфери ІВ на основі аналізу сучасних тенденцій її розвитку, впливу на соціально-економічний розвиток окремих країн і суспільства в цілому.

Виклад основного матеріалу. Вихідними припущеннями та теоретико-методологічними основами дослідження є такі. *По-перше*, пропонуємо досліджувати проблему в рамках концепції національної економічної безпеки (НЕБ). Безпеку ІВ (БІВ) за сучасних умов можна розглядати як складову НЕБ, зважаючи на значущість ІВ як ресурсу розвитку. На наш погляд, БІВ можна визначити як процес забезпечення стану інтелектуальної сфери, за якого економіка здатна досягти і підтримувати рівень генерування, отримання, використання об'єктів ІВ, достатній для забезпечення сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності національної економіки, добробуту населення. Аналіз і систематизація низки наукових джерел з означеної тематики дозволяють класифікувати такі *принципи* управління БІВ:

1) загальні принципи управління НЕБ: системність, гнучкість, динамізм, наукова обґрунтованість;

2) стимулювання конкуренції. Монополія на результати інтелектуальної діяльності не повинна призводити до обмеження конкуренції. Захист та контроль за дотриманням прав ІВ мають сприяти запровадженню нововведень, передаванню та розповсюдженню технологій у спосіб, що сприяє зростанню економічного і соціального добробуту суспільства;

3) забезпечення максимальної відповідності (узгодження) інтересів усіх суб'єктів відносин ІВ. До таких суб'єктів належать: творці, власники об'єктів ІВ (інвестори), виробники продукції на її основі, споживачі такої продукції, суспільство в цілому;

4) дотримання основоположних прав людини;

5) ефективність: порівняння трансакційних витрат на убезпечення ІВ та потенціалу віддачі з позицій підвищення середньо- і довгострокової конкурентоспроможності країни.

По-друге, пропонуємо розглядати процеси розвитку сфери ІВ в контексті сучасних геополітичних змін, визнаючи де-факто нерівність можливостей національних держав відстоювати свої інтереси при реалізації як зовнішньої, так і внутрішньої політики. До того ж, за умов глобалізації суспільство, владний апарат і корпоративний сектор уже не є інтегрованою системою, що характеризується єдністю стратегічних інтересів. Інтересам потужних корпорацій нині відповідає специфічним чином розділена міжнародна система: сильні держави, що виконують функцію захисту акумульованого капіталу, і слабкі — для вилучення ресурсів. Це актуалізує ризики для національних інтересів при укладенні міждержавних та міжнародних угод щодо регулювання сфери ІВ.

За А. Плантом (наведено у [1]), специфіка прав ІВ полягає у тому, що вони не випливають із рідкості об'єктів, які привласнюються, а є умисними похідними статутного права. При специфікації прав ІВ *рідкісність створюється штучно*. Класична ж економічна теорія інтелектуальної власності стверджує, що закон має визначати межі та забезпечувати захист прав власника для стимулювання інновацій. Права ІВ захищають інвестиції в наукові дослідження, дозволяють забезпечити доходи, від яких залежить наука, мають винагороджувати творців та підприємців, приносити економічну і соціальну вигоду. В сучасних дослідженнях акцентується також на умовах щодо забезпечення винагороди тим, хто розробляє і впроваджує інновації, адже у ринковому середовищі реалізація ІВ має приносити власнику прибуток [2, с. 145]. Уважається, що країни з неадекватним рівнем охорони ІВ не зможуть залучати іноземні інвестиції і технології, оскільки власники ІВ не матимуть стимулів для укладення ліцензійних угод щодо передавання прав на неї [3, с. 163] (щоправда, Китай, на наш погляд, своїм прикладом заперечує цю тезу). В обмін на отримання виключності правоволодіння суспільство одержує доступ до вигод від товарів і послуг, що є результатами комерціалізації інновацій чи творчих розробок, більш високу якість, безпеку продукції. Конкуренції захист прав власності здебільшого не перешкоджає, оскільки на ринку присутні численні продукти, що конкурують. На жаль, сучасні реалії є іншими.

Скорочення життєвого циклу продукції спричиняє переважне фінансування компаніями НДДКР, що дають швидкий результат, і негативно позначається на рівні досліджень та розробок, відволікає ресурси від теоретичних досліджень. Посилення заходів захисту прав інтелектуальної власності призводить до втрат суспільства через зменшення соціальної віддачі від інновацій, гальмування НТП. У 2013 р. патентні витрати (судові суперечки, виплати, мирові угоди) провідних корпорацій світу в сфері високих технологій у 1,5 разу перевищують фінансування нових досліджень і розробок: вигідніше стало відстоювати в такий спосіб отримання прибутку, а не впроваджувати інновації. Наприклад, компанія ARM, на процесорах якої працюють 90 % мобільних телефонів у світі, в 2012 р. вирішила *згорнути програму нових розробок* і зосередитися на ліцензійних виплатах і судовому захисті своїх позицій [4]. В інноваційній системі США домінує розвиток у бік низькотехнологічних проєктів [5, с. 52].

За оцінками ВОІВ, використання патентної системи сконцентровано на 5 % відомств (США, Японія, Китай, Південна Корея, Європейське патентне відомство) — 75 % усіх патентних заявок і 74 % патентів, виданих у всьому світі. Права на патенти зосереджуються у транснаціональних корпораціях (99 % світової торгівлі науково-технічною продукцією), чії ресурси дозволяють здійснювати всеохоплююче патентування, забезпечувати реалізацію своїх патентних прав. Розвинені країни концентрують понад 90 % світового наукового потенціалу, контролюють 80 % глобального ринку високих технологій, а отже, *монополізують технологічні прориви*, збирають з усього світу «технологічну квазіренту».

Система захисту прав ІВ може становити *загрози національній безпеці* країн. Зокрема, чимало сільськогосподарських культур, необхідних для життя населення, контролюються транснаціональними корпораціями (ТНК). Наприклад, у 2006 р. Індія та США підписали угоду про співробітництво у сфері атомної енергії разом із угодою «Ініціативи в галузі сільськогосподарських технологій» [6, с. 64], у результаті чого американські ТНК отримали монополію на ринок насінного матеріалу та торговельний сектор аграрного ринку Індії. США домоглися безперешкодного доступу до генетичних банків насінного фонду Індії, наполягли на перегляді законів у галузі захисту прав інтелектуальної власності для введення патентів на насіння та гени. З причин боргів через використання генетично модифікованого насіння та експансію на внутрішньому ринку дешевої американської сільгосппродукції (виробництво якої субсидується у США) протягом минулого десятиліття 28 тис. індійських фермерів покінчили життя самогубством.

Найбільш виразно недоліки сучасної системи захисту прав ІВ виявляються у таких сферах, як охорона здоров'я та ІКТ [7–9]. За даними [7, с. 4], після виходу на ринок ліків-дженериків упродовж двох років по закінченні дії

патентів на фармацевтичну продукцію вартість оригінальних запатентованих ліків знижується в середньому на 37 %. *Суперечності інтересів* ТНК, окремих країн та споживачів, суспільства в цілому демонструє такий приклад [10]. Швейцарська фармацевтична корпорація Novartis AG звернулася з позовом до Верховного суду Індії стосовно продовження патенту на свій препарат від онкозахворювань Glivec. Індійська патентна система передбачає, що після спливу певного строку з дня реєстрації імпортного препарату в країні фармацевти отримують право випускати власні аналоги, економлячи на багаторічних дослідженнях та клінічних випробуваннях. Індійські фармацевтичні компанії виробляють так звані «дженерики» — аналоги препаратів провідних світових виробників за цінами, що подекуди є в десятки разів нижчими (наприклад, компанія Bayer продає місячну дозу свого протиракового препарату Sorafenib за 5600 дол., а індійська Natco випускає *дженерик* і пропонує за 175 дол., при цьому ще сплачує Bayer 6 % вартості ліків як відрахування за використання ІВ). Корпорація спробувала продовжити дію патенту на препарат в Індії, випустивши модифіковану форму ліків, однак поліпшення були визнані незначними, у патентуванні відмовлено. Аргументи швейцарської корпорації: західні виробники позбавляються можливостей інвестувати необхідні кошти у дослідження і розробку нових ліків. За даними ж міжнародної організації «Лікарі без кордонів», увесь світ залежить від Індії у питанні постачання доступних аналогів дорогих патентованих медикаментів. Індія є другим найбільшим світовим постачальником ліків для UNICEFF, що розподіляє їх потребуючим по всьому світу.

Збільшення строків та зони чинності патентів (угода TRIPS у рамках COT), затримки розгляду патентних заявок, перекриття патентів, складність процедур патентування, зростання відповідних витрат [4; 7; 8; 11] — все це сучасні реалії. Зростання кількості патентів у суміжних галузях науки і техніки спричиняє отримання взаємозалежних патентів і нерозуміння, у кого саме необхідно отримувати згоду на використання винаходу, породжує діяльність щодо зловмисного вилучення прибутку від володіння взаємозалежними патентами. Наприклад, у більшості країн світу не патентуються комп'ютерні програми (за угодою TRIPS вони захищаються як літературні твори, у тому числі в Україні). Однак у США поширеною практикою є отримання софтверних патентів, використання яких породжує низку можливостей для ведення так званих *патентних війн*. Серед найбільш гучних прикладів останніх років — справа Apple проти Samsung, обвинувачення останньої у порушенні шести патентів, що переважно належать до сфери дизайну (!). У серпні 2012 р. суд у США зобов'язав корейську корпорацію виплатити компенсацію в 1,05 млрд дол., у лютому 2013 р. суму зменшено до 0,45 млн. Проте рішення не має глобального характеру. У Великій Британії, наприклад, суд визнав

Samsung невинною у порушенні прав ІВ [8]; суд Токіо раніше також визнав правоту Samsung у цьому спорі. Всього протягом останніх двох років Apple і Samsung подали одна проти одної 150 позовів до судів різних країн.

Компанії оцінюють перспективи впровадження нових ідей не стільки з позицій перспектив отримання прибутку, скільки з точки зору збитків від можливих позовів і витрат на юридичну підтримку. Постійна загроза порушення судових справ за позовами власників патентів змушує інших суб'єктів діяльності також звертатись до патентної системи — виникає ситуація, що нагадує *гонитву озброєнь у сфері ІВ* [11, с. 40].

З другого боку, потужні корпорації широко застосовують бізнес-стратегії, які називаються «*активне порушення*» [12]: навіть у державах із розвиненими системами захисту прав ІВ може виявитися більш вигідним порушити чужий патент, а потім після багатьох судів сплатити відносно невеликий штраф. Компанії підраховують вигоди від незаконного позичання чужої технології і порівнюють це із наслідками, які на них очікуватимуть, якщо власник патенту звернеться до суду (свого роду інтерпретація принципу ефективності на корпоративному рівні). Такі корпорації витрачають значні кошти на лобювання ускладнення процесів доведення в суді факту крадіжки патенту, зміну системи підрахунку компенсації у бік зменшення. В результаті цього найчастіше *порушуються інтереси* незалежних винахідників, малих інноваційних компаній та університетів.

Інше явище, породжене недоліками системи прав ІВ, отримало назву «*патентний тролінг*» (ПТ). Термін ПТ застосовується як назва стратегії патентування, що гальмує НТП, і як назва компанії або підприємця [9, с. 17]. У 2011 р. у США суд визнав доцільним використання терміна ПТ в офіційних матеріалах, і зараз у науковій літературі він використовується досить часто для назви явища, що набуло останніми роками надзвичайного поширення. *Патентний троль* — це компанія (або підприємець), яка не виробляє продукцію, не здійснює НДДКР, але скуповує за низькою ціною велику кількість патентів або спеціально реєструє розпливчастий патент на винаходи, аби потім подати позов до суду стосовно компаній, які запускають у виробництво продукцію, виготовлену з використанням запатентованих елементів, вимагаючи завищену плату за ліцензію [9, с. 17]. Патентні тролі часто намагаються запатентувати різні варіанти розвитку найбільш перспективних технологій. Серед джерел формування портфелю патентів — придбання у фізичних осіб-винахідників, купівля на аукціонах патентів у компаній, що ліквідуються [7, с. 7]. Принципова відмінність патентного тролія від корпорації, яка веде патентну війну (наприклад, від Apple), полягає у тому, що остання використовує патенти для виробництва власної продукції, а троль — ні. За даними американських дослідників (наведено у [9, с. 17]), найбільші витрати через

діяльність ПТ несуть малі і середні інноваційні компанії — адже великі корпорації мають потужні юридичні підрозділи та значно більші можливості захистити себе у суді, не погоджуючись на вигідну для ПТ досудову «мирну» домовленість (середня вартість розгляду патентного позову складає близько 2,5 млн дол., тому більшість компаній віддають перевагу досудовим домовленостям [12]). У червні 2012 р. компанія «Лабораторія Касперського» перемогла патентного троя у США (ПРАТ, позов щодо порушення патентів, які описують способи обмеження запуску комп'ютерних програм) [13, с. 18]. Судовий розгляд тривав майже чотири роки і обійшовся лабораторії у 2,5 млн дол. і хоча засновник російської антивірусної компанії закликає не піддаватись тиску і не погоджуватись на «мирне вирішення», аби зробити дії ПТ надто дорогими, тривалими і з невідомим результатом, однак чи багато компаній можуть дозволити собі подібні судові розгляди? Особливо, якщо врахувати, що для патентного троя один вдалий позов може окупити до 100 невдалих [13, с. 17].

Наслідками діяльності ПТ є: переорієнтування з піонерних винаходів на поліпшуючі інновації; патентування масових, майже стандартних процедур, оскільки саме такі патенти найбільше запозичуватимуться і, отже, принесуть «захисникам» найбільший прибуток; викривлення сутності венчурного бізнесу; нереалізовані ідеї; нестворені продукти; обмеження інвестицій в інновації. Оскільки компаніям-виробникам доводиться виплачувати роялті і компенсації, зростає ціна кінцевої продукції, тобто тягар витрат несуть і споживачі [13, с. 17]. За даними американських дослідників [9, с. 20], ризики стати жертвою ПТ істотно зростають після проведення НДДКР і випуску інноваційного продукту. Компанії не бажають купувати технології у клієнтів патентного троя через побоювання витрат у разі пред'явлення ним претензій. Витрати на врегулювання претензій ПТ складають вагомий «податок на інвестиції в інновації» (приблизне оцінювання виплат на користь ПТ у 2011 р. — 29,213 млрд дол. [9, с. 20]). За оцінками Бостонського університету, протягом останніх 20 років шкода від дій ПТ склала близько 500 млрд дол., а щорічні втрати світової економіки, починаючи з 2006 р., — близько 83 млрд дол. Складнощі боротьби з ПТ пов'язані з таким: неможливо подати зустрічний позов щодо порушення прав, оскільки патентний троль не виробляє продукцію; через високу вартість судових розглядів компанії намагаються домовитися з тролем і оформлюють ліцензії на використання патенту; розмитість вимог до винаходів.

Випадки, схожі на ПТ, трапляються і в Україні. У [9, с. 21] констатується, що в Україні патентне право є інструментом, за допомогою якого можна усунути з ринку небажаного конкурента, скоротити обсяг виробництва, заблокувати чи зупинити діяльність підприємства. Так, ПАТ «Вентиляційні

системи», вітчизняний виробник вентиляційного обладнання і систем кондиціонування, в 2012 р. подало позов проти мережі гіпермаркетів «Леруа Мерлен», звинувативши у виробництві продукції, при виготовленні якої неправомірно застосовується запатентована технологія, і вимагала заборонити на території країни діяльність усіх конкурентів, що застосовують їх інновацію. Остання являла собою пластмасову решітку, жалюзі якої розташовані під кутом 25–35 °, і захищалася двома патентами — на корисну модель і промисловий зразок [8]. Проблема полягає у тому, що такі патенти не можуть бути просто скасовані через відсутність новизни: це відбувається лише у судовому порядку. Як наслідок позивач відволікає ресурси конкурента на розгляд справи і тимчасово може призупинити реалізацію ним продукції. Тут відмінність від дій патентних тролів полягає у тому, що перші відшуковують патенти на дійсно інноваційні рішення, в Україні ж поширені випадки патентування загально-відомих технологій або зразків з подальшим перешкоджанням їх реалізації на території країни [13, с. 19].

Значні витрати, пов'язані з оплатою експертизи, отриманням та підтриманням чинності патенту, перешкоджають реалізації відповідного потенціалу малими інноваційними фірмами, сприяють поширенню влади ТНК. Сучасні технології, що полегшують незаконне використання ІВ, призводять до зростання витрат на контроль за дотриманням прав ІВ. Витрати на охорону і захист прав ІВ знову ж таки перекладаються на споживачів у вигляді невинуватено високої надбавки до ціни продукції, виготовленої з використанням об'єктів ІВ.

У [14] обґрунтовується думка, за якою наразі відбувається принципова підміна поняття *авторського права* поняттям *корпоративного авторського права*, що слугує засобом поневолення і експлуатації творчого індивідуума (у людини залишається єдина можливість реалізувати творчі здібності — лише всередині конкретної корпорації). За [15, с. 12], на тлі існуючих тенденцій розвитку сфери ІВ може сформуватись світ, в якому доведеться сплачувати «першовідкривачам», наприклад, ноти «ля», та в якому права ІВ неминуче перетворюються на предмет змагань за монопольну ренту, а шанси перемоги є вищими у тих, хто готовий більше інвестувати у «правильну» юридичну казуїстику. Як показано у [1], необмежені ідеальні права створюють серйозну загрозу правам на власність матеріальну: її використання стає неможливим, оскільки пов'язане з мільйонами накопичених раніше прав ІВ. Власник об'єкта ІВ набуває часткової влади над чужою власністю і може впливати на те, як треті особи її використовують. На думку С. Кінселли, для легітимації прав ІВ це втручання має отримати виправдання, якого поки що не існує [1].

Таким чином, проявом неефективності сучасної системи захисту прав ІВ є значне зростання трансакційних витрат у цій сфері за одночасного

скорочення інноваційної активності провідних корпорацій світу, відсутності «проривних» («піонерних») інновацій, дедалі більшого дисбалансу інтересів власників та споживачів інноваційного продукту. Можна констатувати *недотримання більшості* означених *принципів управління БІВ*. На наш погляд, посилення захисту прав ІВ, монополізація цього ринку в глобальних масштабах посилюють і без того гіпертрофовану фіктивну складову світової економіки. З одного боку, конкурентні переваги здебільшого досягаються за рахунок отримання і креативного використання інформації, а з другого — криза 2008–2009 рр. продемонструвала несталість ринкової вартості таких активів. Отже, постає завдання пошуку ефективних інституційних умов для генерування та абсорбції інновацій, розвитку сфери інтелектуальної власності, розвитку та ефективного використання інтелектуального потенціалу країн.

Свого часу Д. Норт дійшов висновку про те, що передумовою успіху сучасних найбільш розвинених країн світу стала так звана друга економічна революція, тобто докорінна зміна інститутів, що полягала у виникненні прав власності на об'єкти, які раніше знаходились у «відкритому доступі» (інтелектуальна продукція), результатом чого став зв'язок між діяльністю і віддачею від неї. Відбулося збільшення трансакційних витрат, але воно було перекрите зростанням продуктивності праці. Інноваційна діяльність отримала потужний додатковий імпульс у вигляді матеріальної зацікавленості, що зумовило систематичний характер такої діяльності. Погодимось із [16], що у цій концепції показано взаємозв'язок лише між інститутами та *інтенсивністю* інновацій, у той час як інститути впливають і на *спрямованість* останніх, що є важливим з позицій забезпечення суспільного розвитку. Ефективна система прав власності є лише одним із елементів інституціональної структури, визначальним для інтенсивності інновацій, а культурний контекст — головним чинником, що визначає спрямованість інновацій [16, с. 123]. Тож, для пошуку шляхів реформування глобальної системи охорони і захисту ІВ *недостатньо лише аналізу інститутів, що формують матеріальні стимулюючі механізми*. В економічній теорії існують концепції, за якими на творчий пошук не поширюються закони ринку і мотиви прибутку. Так, французька інституціональна школа визнає окреме існування ринкової та творчої підсистем: мотив прибутку має значення лише у першій, у другій мотивація полягає у прагненні оригінальності в рамках певної традиції [16]. За [17, с. 366–367], якість або поліпшення якості твору мало залежать від обсягу винагороди, адже мета інтелектуально-творчої праці знаходиться в ній самій, а не у тому, що людина отримує за неї. Матеріальних стимулів недостатньо, аби виник справді якісний інтелектуальний продукт. Отже, концепція другої економічної ре-

волюції може претендувати лише на пояснення інновацій, здійснюваних у тому сегменті творчої підсистеми, що відчуває на собі експансію ринкової і характерну для неї мотивацію. На наш погляд, сучасна світова «інноваційна пауза» (світову кризу пов'язують у тому числі з тим, що провідні країни світу припинили генерувати проривні інновації), відсутність революційних винаходів, перенесення активності у площину швидкоокупних розробок, патентних війн, посилення технологічного розриву між країнами слугують на користь цього аргументу. На думку О. Бугаліна та О. Калганова (наведено у [2]), із зростанням ролі знань та інформації в процесі виробництва приватна інтелектуальна власність з умови розвитку капіталістичного виробництва перетворилася на його гальмо, оскільки ставить перешкоди для більш широкого використання основного ресурсу сучасного виробництва. Підкорення інтелектуального виробництва критеріям отримання максимального прибутку хоча і відкриває можливості для досягнення певних успіхів у розвитку знаннево-інтенсивного виробництва, але й кладе край його розвитку, оскільки: 1) творчі працівники відгороджуються один від одного перепонами ІВ, комерційної таємниці; 2) отримання прибутку, відповідної матеріальної винагороди як головні цілі і мотиви діяльності вступають у конфлікт з умовами внутрішньої мотивації праці.

Аналіз і систематизація наукових джерел уможливають виокремлення таких перспективних напрямів подолання суперечності інтересів учасників ринку ІВ на сучасному етапі його розвитку (переважно стосуються патентного права).

1. Механізм примусового ліцензування [7, с. 5]. Застосовується у разі невикористання або неповного використання захищеного патентом технічного рішення, має не допустити ситуації неповного задоволення потреб суспільства в товарах чи послугах, захищених патентом. Зокрема, угода TRIPS залишає за урядами країн — членів СОТ право на видачу примусових ліцензій на технології, виключно важливі для населення, за умови виплати компенсації власнику патенту.

2. Концепція *FRAND-ліцензування*. Термін походить від «FRAND» — справедливий, розумний, недискримінаційний (див. таблицю). Концепція застосовується у ЄС та США, у нашій країні є маловідомою. Її сутність полягає у такому. На правовласників накладаються додаткові зобов'язання, що обмежують їх монополію на об'єкти патентного права. Наприклад, технології, що можуть стати частиною стандарту на товар чи послугу, запатентовані приватною особою. Включення таких технологій до обов'язкового стандарту надає правовласнику переваги перед іншими виробниками, що змушені будуть купувати у нього ліцензію і погоджуватися на будь-які вимоги. З метою по-

передження зловживань органи зі стандартизації визнають патент основоположним і включають запатентовану технологію до стандарту лише за умови, що власник патенту зобов'язується видавати всім бажаючим ліцензії на умовах FRAND. Користувачі технології отримують її за доступною ціною (наприклад, пул із декількох тисяч таких основоположних патентів, включених до стандарту кодексу H.264, коштує ліцензіату 20 центів [18, с. 42]), власник патенту — широке використання технології на основі ліцензійних договорів та відсутність необхідності доводити порушення у разі виробництва продукції за стандартом без отримання ліцензії. Якщо патенти — складові стандарту доступні всім виробникам, створювані ними продукти будуть сумісні між собою. Конкретний набір умов FRAND може відрізнятися у різних стандартах, різних органів зі стандартизації. Це правові рамки, в яких патентовласник може запропонувати свої умови. Зловживання патентною владою спричиняє накладення санкцій, передбачених антимонопольним законодавством.

Т а б л и ц я

Зміст зобов'язання FRAND — ліцензування [18, с. 42]

Вимога	Зміст
Справедливі умови	Захист конкуренції, формулювання певних заборон ліцензіару: договір не має включати вимог про безкоштовне зустрічне надання ліцензій ліцензіатом на його об'єкти ІВ; про обмеження прав ліцензіата на комерційні відносини з конкурентами ліцензіара; про обов'язкове придбання інших додаткових ліцензій тощо
Розумні умови	Обґрунтованість розміру винагороди за надання ліцензії за патентом, «який визнано основоположним», або усім патентним пулом стандарту
Недискримінаційні умови	Рівні умови для всіх ліцензіатів, що не можуть довільно змінюватися патентовласником

На практиці концепція реалізується непросто, існує потреба у більш чіткому викладенні її змісту, розробці механізмів щодо реалізації примусового виконання [18, с. 44]. Однак очікується, що саме ця модель взаємовідносин може бути надалі вельми перспективною, оскільки дозволяє розробити варіанти взаємодії правласників і користувачів, за яких досягається справедливий баланс взаємних інтересів і дотримання сформульованих вище основних принципів управління БІВ.

3. Розвиток процесів взаємного обміну ліцензіями між компаніями. У 2012 р. сума мирових угод і взаємного обміну ліцензіями в патентних спорах у світі сягнула 11,2 млрд дол., збільшившись на 30 % порівняно з 2010 р.

4. Підвищення соціальної відповідальності системи патентування, зокрема, через застосування механізму державно-приватного партнерства, що передбачав би, наприклад у фармацевтиці, передання найбільш важливої інформації до державних лабораторій для подальших досліджень [7, с. 6].

5. Зменшення строків захисту об'єктів ІВ (зважаючи на стрімкість розвитку технологій, особливо у сфері ІКТ).

6. Поліпшення якості патентної експертизи патентних відомств країн, обмеження на максимальний розмір відшкодування за порушення прав на патенти. Так, у 2013 р. у США заплановано провести ревізію вимог до патентів, зокрема ввести вимогу продемонструвати не менш як 10 ознак життєздатності винаходу та його користі, та винести дизайнерські патенти в окрему категорію.

7. Для боротьби з ПТ перспективним є розвиток такого сервісу: компанія скуповує патенти спеціально, аби вони не дісталися ПТ, потім за щорічний внесок надає ліцензійний доступ своїм клієнтам до технологій. Наприклад, компанії «RPX Corporation» (створена двома венчурними компаніями; клієнтами є 57 відомих виробників програмного забезпечення) та «Allied Security Trust» (18 клієнтів, які беруть участь у відборі патентів, що купуються, у тому числі Motorola, Ericsson, HP, IBM) [7, с. 7; 12].

8. Ретельний моніторинг зареєстрованих патентів учасниками ринку, аналіз митного реєстру об'єктів права ІВ.

Висновки. Аналіз сучасних тенденцій розвитку сфери ІВ дає змогу констатувати недотримання принципів управління БІВ, порушення інтересів як підприємців, творців, споживачів, так і суспільства в цілому. Високі трансакційні витрати функціонування системи захисту і охорони прав ІВ не перебиваються приростом продуктивності праці від генерування, впровадження та використання інновацій. Вплив на суспільний розвиток патентного (передусім) і авторського права є неоднозначним, спостерігається низка негативних наслідків функціонування сучасної системи прав ІВ, серед яких: гальмування НТП; уповільнення генерування піонерних інновацій; агресивна експансія ТНК, що створює загрози для НЕБ приймаючих країн; зростання трансакційних витрат захисту прав ІВ; перерозподіл ресурсів на користь відповідних видів діяльності; застосування інструментів захисту прав ІВ для блокування діяльності конкурентів та ін. Пошук шляхів реформування інституційних основ функціонування сфери ІВ наразі ведеться переважно в площині розробки заходів щодо обмеження строків і спектру прав ІВ. Перспективною з міркувань потенціалу узгодження інтересів усіх учасників відносин ІВ видається концепція FRAND-ліцензування. Однак переконливих відповідей на питання щодо підвищення ефективності сфери ІВ не існує. Стратегічний підхід до глобального реформування сфери ІВ поки що відсутній, як і до

розв'язання проблеми скорочення трансакційних витрат її функціонування, стимулювання проривних інноваційних розробок. На наш погляд, реформування інститутів, що формують передусім матеріальні стимулюючі механізми, є недостатнім для активізації інноваційних процесів з метою сталого економічного розвитку, зростання суспільного добробуту. Перспективними є подальші дослідження в напрямку пошуку дієвих механізмів стимулювання інтелектуальної творчої праці та впровадження її результатів у виробництво з позицій виокремлення творчої та ринкової підсистем, що мають різну мотивацію інноваційної активності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кинселла Стефан. Против интеллектуальной собственности [Электронный ресурс] / Стефан Кинселла. — Режим доступа: www.globallib.ru/read.php?id=262872.
2. Манжура О. В. Интеллектуальна власність як чинник економіки знань : монографія / О. В. Манжура. — Полтава : ТОВ НВП «Укрпромторгсервіс», 2011. — 179 с.
3. Федулова Л. І. Економіка знань : підручник / Л. І. Федулова ; НАНУ, Ін-т екон. та прогнозування. — К., 2009. — 600 с.
4. Сивоконь П. Конец прогресса / П. Сивоконь // Инвестгазета. — 2012. — № 35. — С. 32–37.
5. Карпов А. Инжиниринговая платформа для трансфера технологий / А. Карпов // Вопр. экономики. — 2012. — № 7. — С. 47–65.
6. Интеллектуальна власність: новий світ прав і відрахувань // Інтелект. власність. — 2012. — № 9. — С. 64–68.
7. Єгоров І. Негативні аспекти процесу патентування: аналіз закордонного досвіду [Електронний ресурс] / І. Єгоров, В. Чехун // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Економіка. — 2012. — № 137 — С. 4–8. — Режим доступу: <http://www.library.univ.kiev.ua>.
8. Государская И. Право на войну / И. Государская // Эксперт (Украина). — 2013. — № 15(388).
9. Андрощук Г. Збитки від дій патентних тролів (на прикладі економіки США) / Г. Андрощук // Наук.-техн. інформація. — 2013. — № 1. — С. 17–21.
10. 2000. — 2013. — № 1–2 (637). — С. А1.
11. Андрощук Г. Патентна система у світовій економіці: сценарії розвитку / Г. Андрощук // Теорія і практика інтелект. власності. — 2010. — № 4. — С. 36–53.
12. Мануков С. Патентные войны / С. Мануков // Эксперт (Россия). — 2010. — № 42.
13. Абдуліна І. Про патентних тролів / І. Абдуліна // Інтелект. власність. — 2012. — № 8. — С. 15–19.
14. Леонтьев А. Борьба с пиратством как инструмент эксплуатации глобальной периферии / А. Леонтьев // 2000. — 2013. — № 31(663). — С. F2.
15. Контракты. — 2012. — № 34. — С. 11–12.
16. Скоробогатов А. «Особый путь» России и стимулирование инновационной активности / А. Скоробогатов // Вопр. экономики. — 2009. — № 2. — С. 119–130.

17. Базилевич В. Д. Интеллектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. — К. : Знання, 2008. — 687 с.
18. Тарасов Д. Концепція FRAND — пошук балансу інтересів правовласників та користувачів / Д. Тарасов // Интелект. власність. — 2012. — № 9. — С. 41–44.

СОВРЕМЕННЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ УСЛОВИЙ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СФЕРЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Левковец Е. Н.

С позиций концепции национальной экономической безопасности проанализированы современные проблемы развития сферы интеллектуальной собственности (ИС). На примере патентной системы показаны противоречия влияния системы прав ИС на социально-экономическое развитие стран и общества в целом. Акцентировано, что эффективные условия развития сферы ИС определяются не только системой прав ИС. Представлены направления согласования интересов участников рынка ИС на современном этапе его развития.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, институциональные условия, трансформация, вторая экономическая революция, мотивация.

THE MODERN TRANSFORMATIONS OF INSTITUTIONAL CONDITIONS FOR FUNCTIONING OF THE INTELLECTUAL PROPERTY SPHERE

Levkovets H. N.

The modern problems of the intellectual property's (IP) sphere development on basis the national economical security conception were analyzed. On example the patent system the contradictions of influence the IP's rights system to social-economical development of countries and society in whole were demonstrated. It was accented that the effective conditions for IP sphere development were determined not only the IP rights system. The directions for overcoming of interests the IP market participants on the modern stage of its development were presented.

Key words: intellectual property, institutional conditions, transformation, the second economical revolution, motivation.